

R. I. A V A N Y E S Z O V :

I.V. Sztálin a nyelvek és nyelvjárások fejlődéséről

/A nyelvész-tanárok szemináriumában felolvasott előadás vázlata/.

I. V. Sztálinnak a nyelvtudomány kérdéseivel foglalkozó zseniális munkái a nyelvről szóló marxista-leninista tanítás egész rendszerét felölelik. Ezek a cikkek nemcsak szétzúzzák N. J. Marr antimarxista u. n. "új nyelvelméletét", hanem sztálini bölcseséggel és elvhűséggel meg is oldják a nyelvtudomány összes alapvető és bonyolult kérdését. I. V. Sztálin elmélyült és világos, szabatos, határozott tételei véget vetettek annak a hihetetlen zűrzavarnak, ami tudományunkban s különösen az u. n. "új nyelvelmélet" hívei körében a legutóbbi időkig uralkodott.

Ezek a munkák előkészítették a talajt a szovjet nyelvtudománynak mint a marxizmus-leninizmuson alapuló materialista tudománynak a felvirágoztatására.

A nyelvtudomány kérdései, többek között azok a problémák, amelyek a nemzeti nyelvek kialakulásával kapcsolatosak, már régen, évtizedek óta szerepelnek az I. V. Sztálint foglalkoztató elméleti kérdések között /Sztálin Leninnel együtt dolgozta ki a nemzetről és a nemzeti kérdéssről szóló marxista tanítást/, mivel a közös nyelv - a marxizmus-leninizmus elmélete szerint - a nemzet egyik legfontosabb ismertetőjele. I. V. Sztálin a nemzeti kérdéssel foglalkozó sok-sok munkájában, főleg az olyan klasszikus műveiben, mint "Marxizmus és nemzeti kérdés", "Nemzeti kérdés és leninizmus", a SzK/b/P XVI. kongresszusán tartott beszámolója stb., már régen kifejtette a nemzeti kérdés zseniális elméletét, amelyet különböző történelmi viszonyok között más és más módon kell megoldani, és ugyancsak kidolgozta a nemzeti nyelvek kialakulásának kérdését is, amit a nyelvészek ezideig sajnos csak igen gyéren használtak fel.

Ezért természetes, hogy I. V. Sztálin munkáiban, amelyeket külön a nyelvészet kérdéseinek szentelt, nagy helyet foglal el a nemzeti nyelvek kialakulásának és - tágabb értelemben - a nyelvek és dialektusok kialakulásának problémája, mivel a nemzeti nyelvek, I. V. Sztálin tanítása értelmében /lásd alább/. a fejlődés bizonyos történelmi feltételei között rendszerint egyik vagy másik helyi nyelvjárás talaján alakulnak ki.

I.V. Sztálin nyelvtudományi munkái értékes marxista tanítást nyújtanak a nyelveknek és a dialektusoknak a különböző történelmi időszakokban való kialakulásáról s ez a tanítás a szovjet nyelvtörténészek előtt a nyelvek valóban történeti, marxista tanulmányozásának széles távlatait nyitja meg.

X
X X

A nyelvtudomány egyes ágai az I.V. Sztálin alkotta zseniális marxista rendszerben szorosan összefüggenek egymással, egyik a másikkól következik. A nyelv, tanítja I.V. Sztálin, társadalmi jelenség, fejlődése szorosan összefügg a társadalom fejlődésével, annak a népnek a fejlődésével, amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója:

"A nyelv azoknak a társadalmi jelenségeknek sorába tartozik, amelyek mindig működtek, amióta társadalom létezik. A nyelv a társadalom keletkezésével és fejlődésével együtt keletkezik és fejlődik. Elhal a társadalom elhalásával együtt. A társadalmon kívül nincs nyelv. Ezért a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalom történetével - annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója." /Sztálin, Marksizmus i voproszi jazikoznanyija. Marxizmus és a nyelvtudomány kérdései. Oroszul: Pravda kiadás 1950. 5.1. Magyarul: Sztálin, Marxizmus és nyelvtudomány. A nyelvtudomány néhány kérdéséhez. Szikra 1950. 21.1 - A továbbiakban a sztálini cikkekből származó idézetek után zárójelben az első szám az orosz kiadás, a második szám a Szikra-kiadás lapszámát jelzi./

A nyelv azonban, tanítja I.V. Sztálin, társadalmi jelenség lévén ugyanakkor nem felépítmény az alapon: "... a nyelvet nem számíthatjuk sem az alapok, sem a felépítmények kategóriájához." /31,34/. Ebből az alapvető és a legnagyobb mértékben általános érvényű sztálini tételből következik a maga legfőbb elemeiben I.V. Sztálinnak a nyelvről és a nyelvjárásról szóló tanítása.

Abból a tételből, hogy a nyelv nem felépítmény, szükségszerűen következik az a sztálini tétel, amely szerint a nyelv a felépítménytől eltérően - a felépítmény annak az egy korszaknak a terméke, amelynek folyamán az adott gazdasági alap él és működik - "a korszakok egész sorának terméke, amelyek folyamán kialakul, gazdagodik, fejlődik, csiszolódik. Ezért a nyelv hasonlíthatatlanul tovább él, mint bármelyik alap és bármelyik felépítmény. Tulajdonképpen ez a magyarázata annak, hogy nemcsak egyetlen alaphoz és felépítményének születése és megszűnése, de több alap és az azoknak megfelelő felépítmények megszűnése sem vezet a történelemben egy adott nyelv megszűnésére, a nyelv szerkezetének megszűnésére és az új nyelv születésére új szókinccsel, új nyelvtani szerkezettel" /6-7, 9/

Ezért "... a nyelvet, annak szerkezetét nem tekinthetjük egy bizonyos korszak termékének. A nyelv strukturája, nyelvtani szerkezete és alapvető szókinccse számos korszak terméke

Fel kell tenni, hogy a mai nyelv elemei még az őskorban, a rab-szolgaság előtt jöttek létre" /22, 24/.

Azzal a tétellel, hogy a nyelv nem felépítmény, a legsoroszab-ban összefügg az a tétel, amely szerint a nyelv nem osztály-jellegű, hanem az egész nép számára közös jelenség. Valóban. ha a nyelv felépítmény, akkor - mint minden felépítmény - osztály-jellegű is. I.V. Sztálin bebizonyította, hogy a nyelv nem fel-építmény s hogy a nyelv "osztályjellegéről" szóló tétel hibás, nemmarxista tétel: " a nyelv mint az érintkezés eszköze, min-dig egységes volt és marad a társadalom számára és közös a társa-dalom tagjai számára" /18, 20/ I.V. Sztálin meggyőzően bebizo-nyította, hogy "... a nyelv, mint a társadalomban él emberek érintkezésének eszköze, a fejlődés minden szakaszában közös és egységes volt a társadalom számára, egyenlő módon szolgálta a társadalom tagjait, függetlenül azok társadalmi helyzetétől" /10, 12/.

I.V. Sztálin többször is hangsúlyozza, hogy az a tétel, mely szerint a nyelv nem osztályjellegű, hanem az egész nép számára közös, abból a tételből következik, hogy a nyelv nem felépítmény. Minden alapnak - tanítja I.V. Sztálin - megvan a saját, neki megfelelő felépítménye. Ha megváltozik és megszűnik az alap, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítménye, ha új alap jön létre, nyomában létrejön a neki megfelelő felépítmény.

"A nyelv ebben a vonatkozásban - olvassuk I.V. Sztálinnál - gyökeresen különbözik a felépítménytől. A nyelvet nem ez vagy az az alap, nem a régi vagy az új alap hozza létre egy adott társadalmon belül, hanem századok folyamán a társadalom történe-tének és az alapok történetének egész menete. A nyelvet nem egy valamelyik osztály hozza létre, hanem az egész társadalom, a társadalom valamennyi osztálya, száz meg száz nemzedék erőfeszí-tése. A nyelv nem egy valamelyik osztály szükségleteinek kielé-gítésére jön létre, hanem az egész társadalom, a társadalom va-lamennyi osztálya szükségleteinek kielégítésére. Éppen ezért a nyelv, mint a társadalom számára közös, az egész nép által használt nyelv jön létre. Ennélfogva a nyelvnek, mint az emberek érintkezési eszközének kiszolgáló szerepe nem abban áll, hogy egy osztályt szolgáljon ki a többi osztály rovására, hanem abban, hogy egyformán kiszolgálja az egész társadalmat, a társadalom valamennyi osztályát. Éppen ez a magyarázata annak, hogy a nyelv egyformán kiszolgálhatja a régi halódó rendet és az új, felemel-kedőben lévő rendet; mind a régi, mind az új alapot, mind a ki-zsákmányolókat, mind pedig a kiszákmányoltakat" /5, 7-8/

x

x

x

A nyelv tehát, mutat rá I.V. Sztálin, mintegy közömbösséget ta-nusít az osztályok iránt. "Az emberek, az egyes társadalmi cso-portok, az osztályok azonban korántsem közömbösek a nyelv irányá-ban. Igyekeznek a nyelvet a saját érdekükben felhasználni, reá-kényszeríteni saját szótárukat, saját különleges műszavaikat, különleges kifejezéseiket. Különösen kitűnnek e tekintetben a néptől elszakadt és a népet gyűlölő vagyonos osztályok szűk

vezetőrétegei: a nemesi arisztokrácia, a burzsoázia felső rétegei. "Osztály"-dialektusok, zsargonok, szalon-"nyelvek" jönnek létre. Az irodalomban gyakran előfordul, hogy ezeket a dialektusokat és zsargonokat helytelenül nyelveknek minősítik: "nemesi nyelv", "burzsoá nyelv". - írják - szemben a "proletár-nyelvvel". a "paraszt-nyelvvel". Ezen az alapon, bármennyire furcsa is ez, egyes elvtársaink arra a következtetésre jutottak, hogy a nemzeti nyelv fikció, hogy a valóságban csupán osztálynyelvek léteznek" /10-11, 13/.

I.V. Sztálin azt mondja, hogy "... ez a lehető leghibásabb következtetés". Az "osztály"-dialektusokat vagy zsargonokat nem tekinthetjük nyelveknek: "... a nyelv nyelvtani szerkezete és alapvető szókincse alkotja a nyelv alapját, sajátosságának lényegét" /21, 24/, az "osztály"-dialektusoknak, zsargonoknak azonban nincs saját nyelvtani szerkezetük és alapvető szókincsük; a nyelv az egész társadalmat szolgálja, az "osztály"-dialektusok, zsargonok azonban csak egy osztály szűk határain belül főleg valamely osztály felső rétegének tagjai között használatosak. Ezért semmi nyelvi önállóságuk nincs és tengődésre vannak ítélve, nem fejlődhetnek olyan önálló nyelvekké, amelyek képesek kiszorítani a nemzeti nyelvet és annak helyére lépni. Aki másképpen gondolkodik, mondja I.V. Sztálin, - "az elveszítette a történelmi perspektívát és letért a marxizmus álláspontjáról" /11, 14/.

Egész másképpen áll a dolog a helyi vagy territoriális nyelvjárásokkal: I.V. Sztálin ezeket élesen elhatárolja az "osztály"-dialektusoktól, zsargonoktól, s a helyi dialektusoknak a nemzeti nyelvek kialakulásának történetében igen nagy jelentőséget tulajdonít.

"Ezzel szemben a helyi /"területi"/ nyelvjárások a néptömegeket szolgálják s van grammatikai rendszerük és alapvető szókincsük. Ennélfogva egyes helyi nyelvjárások a nemzetek kialakulásának folyamán a nemzeti nyelvek alapjává válhatnak és önálló nemzeti nyelvekké fejlődhetnek" /37, melléklet 1/

Ismeretes, hogy a dialektológia tudományos kutatásainak tárgyául éppen a territoriális nyelvjárások szolgálnak. Sztálin arra vonatkozó utalásai, hogy ezeknek a nemzeti nyelvek kialakulása folyamán milyen jelentős szerepük van, megnövelik a dialektológiának, mint tudományos diszciplínának a jelentőségét, különösen a történeti dialektológia jelentőségét a nyelv történetének megkonstruálása terén és egyben azt is megkövetelik tőlünk, hogy a meglévő mai nyelvjárások tanulmányozásánál emélyült történeti szemléletet érvényesítsünk.

A történeti álláspont a nyelvjárások tanulmányozásakor a lehető legvilágosabb feleletet várja el tőlünk arra a kérdésre, hogy hogyan változik a nyelv történeti fejlődése folyamán. Köztudomású, hogy N.J. Marr, valamint tanítványai és követői azt állították, hogy a nyelv fejlődése ugrásszerűen történik, hogy az átmenet a régi minőségből egy új minőségbe robbanások útján megy végbe: továbbá azt állították, hogy a nyelvkereszteződés a minőségileg új szerkezetű nyelvek kifejlődésének alapvető útja.

I.V. Sztálin bebizonyította, hogy ezekben az állításokban egy szemernyi marxizmus sincs. Ezek a hamis antimarxista tételek abból a hamis feltevésből indulnak ki, hogy a nyelv felépítmény az alapon. De I.V. Sztálin bebizonyította, hogy a nyelv nem felépítmény, és, ebből a marxista tételből kiindulva, teljesen ellentétes választ adott arra a kérdésre, hogy hogyan folyik le a nyelvek fejlődése. "A marxizmus nem ismer el hirtelen robbanásokat a nyelv fejlődésében, nem ismeri el a meglevő nyelv hirtelen halálát és egy új nyelv hirtelen felépülését" /23, 25/ - I.V. Sztálinnak ez a tétele ellentmond N.J. Marr és követői "elméletének", amely a szakaszos nyelvfejlődést vallja. "... a keresztelkedés nem valamely új, harmadik nyelvet eredményez, hanem megőrzi az egyik nyelvet, megőrzi annak nyelvtani szerkezetét és alapvető szókincsét s lehetővé teszi számára, hogy saját fejlődésének belső törvényei szerint fejlődjék" /25, 27/ A nyelvész fő feladata a nyelvfejlődés belső törvényeinek tanulmányozása" /25-26, 28/ - I.V. Sztálinnak ez a marxista tétele ellentmond N.J. Marr és követői elméletének, "amely azt vallja, hogy a minőségileg új nyelvek keletkezésének folyamatában alapvető a keresztelkedés. " ... A keresztelkedési elmélet - mondja I.V. Sztálin - nemcsak nem oldja meg ezt a feladatot, de még csak fel sem veti - egyszerűen nem veszi észre, vagy nem érti meg" /26, 28/

Hogyan mennek végbe a változások a nyelv fejlődésében? Mivel a nyelv nem felépítmény, nem is úgy változik, mint ahogyan a felépítmények változnak. A felépítmény - tanítja I.V. Sztálin - annak az egy korszaknak a terméke, amelynek folyamán az adott gazdasági alap él és működik; éppen ezért a felépítmény rövidéletű, megszűnik és eltűnik az adott alap megszűnésével és eltűnésével.

"Ezzel szemben a nyelv a korszakok egész sorának terméke, amelyek folyamán kialakul, gazdagodik, fejlődik, csiszolódik" /6, 9/. A nyelvet, mondja I.V. Sztálin, száz meg száz nemzedék erőfeszítése hozza létre.

A nyelv nem úgy fejlődik, mint a felépítmény. Nem a létező megsemmisítése és az új felépítése útján fejlődik: "Valójában a nyelv fejlődése nem a létező nyelv megsemmisítése és egy új felépítése útján történt, hanem a létező nyelv alaplemeinek kifejlesztése és tökéletesítése útján. És ennek során az átmenet a nyelv egyik minőségéből egy másik minőségbe nem robbanás útján, nem a régi egycsapásra történő megsemmisítése és az új felépítése útján ment végbe, hanem az új minőségnek, az új nyelvszerkezet elemeinek fokozatos és hosszas felhalmozódása útján, a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála útján" /22-23, 25/.

"A marxizmus azt tartja, hogy a nyelv átmenete a régi minőségből egy új minőségbe nem robbanásszerűen, nem a meglevő nyelv megsemmisülése és új nyelv keletkezése, hanem az új minőség elemeinek fokozatos felhalmozódása útján következésképpen a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála útján megy végbe" /24, 26/

X

X

X

Tehát a nyelv nem felépítmény; a nyelv, a felépítménytől eltérően, nem egy bizonyos korszaknak, hanem a korszakok egész sorának terméke; a mai nyelv elemei a legrégebbi időkben, a rab-szolgák előtt keletkeztek; a nyelv nem osztályjellegű, hanem fejlődésének minden szakaszán az egész nép számára közös jelenség. A területi nyelvjárások a néptömegeket szolgálják és döntő jelentőségűek a nemzeti nyelvek kialakulásának történetében; a nyelv fejlődése az új minőség elemeinek fokozatos és hosszantartó fejlődése és a régi minőség elemeinek fokozatos elhalála útján ment végbe; a nyelv saját fejlődésének törvényei szerint fejlődik tovább és tökéletesedik.

Mindezek a tételek - amelyeket I.V. Sztálin formulázott meg először - a legszorosabban összefüggenek egymással: egyik a másikra támaszkodik, vagy fordítva a másikkal következik.

Ezekből a tételekből feltétlenül arra a következtetésre kell jutnunk, hogy bármely mai nemzeti nyelv bonyolult történelmi utterméke, olyan történelmi képződmény, amelynek az elemei különbözők, gyakran igen távoli korokból erednek. Ez a tétel nemcsak az adott nyelv különböző szerkezeti elemeire vonatkozik /a hangokra, alakokra, mondattani fordulatokra, szókra, és ezek jelentésére/, hanem különböző helyi válfajaira a területi nyelvjárásokra is, amelyek azokat a történelmi szakaszokat tükrözik, melyeken az illető nemzet és ennek nyelve a fejlődés során átment.

Éppen az elmélyült marxista történelmi felfogás szünteti meg az ellentmondást a helyi, territoriális nyelvjárások megléte és a között a tétel között, hogy a nyelv mindig egységes volt és marad a társadalom számára és közös a társadalom tagjai számára: a nyelvet mindig az egész nép használta, a nyelv mindig egységes volt a társadalom számára és közös a társadalom valamennyi tagja számára, de a társadalom az ősközösségi rendszer korszakától napjainkig óriási minőségi változásokon ment át, melyek lehetetlen hogy ne hagytak volna nyomot a nyelvben, ne hagytak volna "anyajegyzüket" a nyelven.

Tehát a nyelvnek mint társadalmi jelenségnek a fejlődését a társadalom fejlődése határozza meg. Az általunk ismert nemzeti nyelvek és nyelvjárások történelmi kategóriák. Ez azt jelenti, hogy nem mindig léteztek, hogy az idők hosszú folyamán a különböző társadalmi-gazdasági viszonyok között különbözőképpen fejlődtek, hogy fejlődésük törvényszerűségeit a társadalmi fejlődés törvényszerűségei szabták meg.

Íme, mit írt Lenin még 1894-ben a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek kérdéseiről:

"Az osztályharc elmélete kidolgozta a társadalmi-gazdasági alakulat fogalmát. A minden emberi együttélés alapjául szolgáló tényből: a létfenntartási eszközök megszerzésének módjából indult ki, kapcsolatba hozta vele azokat az emberek közötti viszonyokat, amelyek a létfenntartási eszközök mindenkor megszerzési módjának hatása alatt alakulnak ki, s ezeknek a viszonyoknak rendszerében /Marx kifejezése szerint - "termelési viszonyok"/ jelölte meg a társadalomnak azt az alapját, amelyen

a politikai és jogi formák és bizonyos társadalmi eszméáramlatok felépülnek. Marx elmélete szerint a termelési viszonyoknak minden ilyen rendszere külön társadalmi organizmus, amely organizmus keletkezésének, működésének és magasabb formába való átmene-
tének, egy más társadalmi organizmussá való átalakulásának meg-
vannak a maga külön történései " 1

Ilymódon a társadalmi fejlődés törvényei az egymást felváltó
különböztetett társadalmi-gazdasági alakulatok korszakában igen kü-
lönbségek: egyesek az ősközösségi rendszer, a többiek az osztály-
társadalom korszakára vonatkoznak. Ezek a törvények igen külön-
bségek az osztálytársadalom különböző alakulatainak, a rabszol-
gátartó, a feudális és a kapitalista alakulatoknak a korszaká-
ban, amellyel nem egyenlők mindezeknek a társadalmi-gazdasági
alakulatoknak a keretei között a fejlődés különböző időszakai-
ban sem. A szocialista társadalomban minőségileg új társadalmi
viszonyok jönnek létre.

A társadalmi fejlődés különböző törvényszerűségei a különféle
társadalmi-gazdasági alakulatok korszakában - területi vonat-
kozásban - a nyelvek és nyelvjárássok különböző fejlődését vált-
ják ki. Egyes korszakok tulnyomóan a nyelv szétaprózódását,
sok egymáshoz közelálló nyelv kialakulását váltják ki: más kor-
szakokban, ellenkezőleg, a nyelvek kisebb-nagyobb mértékű egy-
beolvadása, koncentrációja megy végbe. Ennek megfelelően az
egyik korszakban tulnyomóan nyelvjárási különbségek keletkeznek
a másokban viszont a nyelvjárássok nivellálódására, elmosódásá-
ra, egybeolvadására, a nép vagy nemzet nyelvébe való felszívó-
dására kerül sor.

Bizonyos történelmi feltételek mellett a dialektusok él . pozi-
tív kategóriát képviselnek, vagyis az adott korszakban meglévő
társadalmi-gazdasági viszonyok hívják őket életre; más feltéte-
lek mellett, ellenkezőleg, kihaltó, maradványszerű, túlhaladott
összeeső tendenciájú kategóriát képviselnek, vagyis olyant,
amelyet nem az adott korszakban meglévő társadalmi-gazdasági
viszonyok hívnak életre, hanem ellenkezőleg, igyekeznek még
tovább fennmaradni, tekintet nélkül arra, hogy ebben a korszak-
ban már más, eltérő társadalmi-gazdasági viszonyok vannak, te-
kintet nélkül a nyelvjárási különbségek nivellálódására, ami
a nyelvjárássok egyesülését segíti elő. Az utóbbi feltételek
mellett azért léteznek a nyelvjárássok, mivel az új társadalmi-
gazdasági viszonyok még nem tudták őket teljesen vagy lehetősé-
geikhez képest felszívni, az új társadalomnak megfelelő új nyelv-
vi egységben feloldani.

x

x

x

Tekintsük át, hacsak nagyon futólag is, a nyelvek és nyelvjárá-
ssok fejlődésének kérdését az egymást felváltó különféle társa-
dalmi-gazdasági alakulatok korszakaiban.

Az osztálytársadalom előtti időszakot egész megléte folyamán
az jellemzi, hogy az emberek különálló, elszigetelt kis sejtek-
ben éltek. Sőt az osztálytársadalom előtti társadalom magasabb

stádiumában - a nemzeti társadalomban is a lakosság lélekszáma az egyes törzsekben belül jelentéktelen, noha az előző időszakokhoz viszonyítva erősen gyarapodik.² A kis lélekszámú törzsek, amelyeket nagy kiterjedésű területek választanak el egymástól, kevés emberrel is óriási területen laktak. Az egyes törzsek még laza kapcsolatban vannak az illető, többé-kevésbé pontosan rögzített területtel.

Ismeretes, hogy az ősközösségi rend korában a társadalom alap-egysége a törzs. Minden törzsnek saját, csak reá jellemző, más törzsekétől elütő nyelvjárása van. Emellett Engels hangsúlyozza, hogy nyelvileg minden törzs egységes. Ezzel egy sorba kell állítanunk I.V. Sztálin szavait az ősközösségi nemzeti rendről: "... a nyelv ott az egész közösség számára közös, egységes volt" /9, 12/

Továbbá, F. Engels azt írja, hogy "valójában, a törzs és nyelvjárás természetesen egybeesik" ³ Ebből következik, hogy a törzs és a nyelvjárás történelmi sorsa is egybeesik. A nemzeti társadalomban a törzsi fejlődés alapvető folyamata a törzs állandó osztódása, bomlása: a törzs a lakosság növekedésével és a területi eltérések folytán részekre esik s ezek mindegyike önálló törzssé válik. Így alakulnak ki a nemzeti törzsek. A törzs szétesése folytán törzsi nyelve is szétesik - új nemzeti nyelvjárások alakulnak ki. Ezt a folyamatot Engels így jellemzi: "új törzsek és új nyelvjárások keletkezése bomlás útján" ⁴

Hangsúlyoznunk kell, hogy a valaha egységes törzsek szétesése következtében kialakuló új törzseket Engels "vérrokon" törzseknek, éppígy a valaha egységes törzsnyelv szétesése következtében az új törzsszel kialakuló új törzsi nyelvjárást rokon nyelvjárásnak nevezi. Pontosan úgy, ahogy a rokontörzsek egy forrásból - egy korábbi törzsből erednek, a rokon nyelvjárások is egy forrásból - egy korábbi nyelvjárásból fakadnak.

Ily módon a nemzeti rend korában a társadalom rokontörzsekre való tagolódásának megfelelően nagyszámú törzsi dialektust találunk, amelyek eredetük szerint rokonok, közösek, nyelvtani szerkezetük és alapvető szókincsük szerint közel állnak egymáshoz. Közelállásuk fokát különböző lehet: ez az illető törzsek egymáshoz való közelségének fokától függ.

Az ősközösségi rend korára nálunk kétféle terminológia használatos: beszélnek törzsi nyelvjárásokról is és törzsnyelvekről is. Ez teljesen érthető, ha tekintetbe vesszük egyfelől azt, hogy a nyelv és nyelvjárás fogalma a nyelvtörténetben teljesen relatív /erről lásd alább/, másfelől azt, hogy az adott kor szak nyelvéhez különböző aspektusokból közeledhetünk. Valóban: az ősközösségi rend korának társadalmi viszonyai szemszögéből - mivel e kor alap-egysége a törzs - törzsnyelvekről kell beszélnünk, amelyek mindegyike, a sztálini szavakkal élve, egységes és közös nyelv az adott társadalom - a törzs - valamennyi tagja számára. Éppen ezért I.V. Sztálin munkáiban többször előfordul a törzsnyelvek fogalma. Másfelől, ha tekintetbe vesszük, hogy a sok törzsnyelv általában egy forrásból - nyelvből vagy

nyelvjárásból - ered, egészen célszerű, hogy törzsi nyelvjárásokról is beszéljünk, mivel ebben az esetben ezek származásbeli egységét, azt a gondolatot hangsúlyozzuk, hogy a törzsi nyelvjárások, változatosságuk ellenére, valami általánosabb és átfogóbb jelenség válfajai. Engels ezért beszél törzsi nyelvjárásokról, amikor a törzseknek és ezek nyelvének eredetét tisztázza

E kétféle terminológiában tehát nincs ellentmondás: ez csupán a kutatás különböző aspektusait tükrözi

x
x x

A nyelvek és nyelvjárások fejlődésének következő szakaszait I.V. Sztálin alábbi tétele világítja meg:

"Ami a további fejlődést illeti, a nemzeti nyelvektől a törzsi nyelvekhez, a törzsi nyelvektől a népek nyelvéhez, a népek nyelvétől a nemzeti nyelvekhez - a nyelv, mint a társadalomban élő emberek érintkezésének eszköze, a fejlődés minden szakaszában közös és egységes volt a társadalom számára, egyenlő módon szolgáltatta a társadalom tagjait, függetlenül azok társadalmi helyzetétől" /9, 12/.

A továbbiakban, a társadalom nemzeti szervezetének felbomlásával kapcsolatban létrejönnek a rokon törzsek szövetségei. A rokon törzsek szövetségeinek kialakulásával kapcsolatban sor kerül a rokon törzsi nyelvjárások egyesülésére is, amelyek minden ilyen szövetség állományába átmennek. Így keletkezik a nyelv és a nyelvjárások közötti különbség: így jönnek létre a törzsszövetség nyelve és a törzsek adott szövetségébe átmenő nyelvjárások.

A társadalom nemzeti szervezetének felbomlása korábban, abban a korban, amidőn a társadalom alapegységeként kialakulnak a rokon törzsek szövetségei - nyelvi alapegységként mind jobban és jobban a rokon törzsek szövetségének közös nyelve lép előtérbe. Ez utóbbi nyelvjárásokra oszlik, amelyek ebben a korban már a társadalom régi, törzsekre való tagolódását tükrözik.

Rendkívül lényeges az, hogy a rokon törzsek szövetségének nyelvi közössége nem ujonnan, az illető szövetség kialakulásának folyamán alakult ki, hanem e közösség alapjában véve örökölt közösség, a rokon törzsek szövetségének állományába átmen egyes törzsek közös származásának eredménye. ⁵

A nemzeti rend felbomlásának és az osztálytársadalomba való átmenetnek a korában - amikor megjelenik a vagyoni egyenlőtlenség - a társadalom törzsi tagolódását felváltja a területi: megfigyelhető, hogy területi vonatkozásban a lakosság egyre jobban helyhez kötődik. Ezzel együtt az egyes rokon törzsek szövetsége vagy több ilyen szövetség egyesülése révén sor kerülhet a népek kialakulására. A népek kialakulásának következménye az, hogy az adott nép különböző részeinek nyelvjárásai - melyek a társadalmi szervezet fejlődésfokának átmenetét tükrözik - fokozatosan egyesülnek. ⁶

Ily módon, a megelőző korszak /a közeli rokon törzsek és nyelvek új képződményének korszaka/ társadalmi fejlődésének eredménye ugyanakkor a következő kor /a nemzetségi szervezet bomlásának és - később - a nép kialakulásának korszaka/ társadalmi fejlődésének igen fontos előfeltételének bizonyult: az előző fejlődés folyamán kialakult az a nyelvközösség, ami a rokon törzsek szövetségei és a népek egységes nyelvének fejlődéséhez elengedhetetlenül szükséges.

I.V. Sztálin azt tanítja, hogy a törzseknek és népeknek megvolt a saját gazdasági alapjuk és a maguk régen kialakult nyelve. "A történelem azt tanítja, hogy ezeknek a törzseknek és népeknek nyelvei nem osztálynyelvek, hanem az egész nép által használt, a törzsek és népek számára közös és érthető nyelvek voltak" /10, 13/.

És tovább - a nyelvjárásokra vonatkozóan ugyanazon történelmi periódusra alkalmazva: "Persze, voltak emellett dialektusok, helyi tájszólások, de ezeknek fölébe emelkedett és ezeket magának alárendelte a törzs vagy a nép egységes és közös nyelve " /10, 13/.

A rokon törzsek szövetségei, sőt a népek társadalmi szerkezetének állományába szintén belekerülhettek bizonyos esetekben nem-rokon, másnyelvű törzsek is. Ez a törzsek keveredésére, kereszteződésére vezethetett, és ezzel együtt a nyelvek és nyelvjárások keveredésére, kereszteződésére is. De a nyelvkereszteződés elméletét, ahogy erre I.V. Sztálin rámutatott, a nyelvtörténet semmiképpen sem veheti komolyan. Az orosz nyelvtörténet kutatói pl. az orosz nyelv nyelvtani szerkezetében egyetlen olyan vonásra sem mutathatnak rá, ami kereszteződés eredménye lenne. Csak nagy munkával és emellett csupán főleg az orosz nyelvterület peremének nyelvjárásaiban - ahol a múltban a nemorosz lakosság áttért az orosz nyelvre - mutathatók ki bizonyos, főleg fonetikai sajátosságok, amelyek nyelvközi kereszteződés eredményeként jöttek létre.

X

X

X

"A termelés további fejlődése, az osztályok megjelenése, az írás megjelenése, az állam létrejötte, amelynek az igazgatás számára szüksége volt többé-kevésbé szabályozott írásbeliségre, a kereskedelem fejlődése, amelynek méginkább szüksége volt szabályozott írásbeliségre, a sajtó megjelenése, az irodalom fejlődése, mindez hatalmas változásokat idézett elő a nyelv fejlődésében. Ezalatt a törzsek és népek felaprózódtak és szétvándoroltak, keveredtek és kereszteződtek, de a továbbiak folyamán megjelentek a nemzeti nyelvek és államok, forradalmi változások mentek végbe, a régi társadalmi rendeket újak váltották fel. Mindez még több változást idézett elő a nyelvben és a fejlődésben" /22, 24-25/

Az osztálytársadalom fejlődése során jelentősen megszilárdulnak az emberi közösségek. Államok keletkeznek, folytatódik a népek kialakulása és megerősödése, növekedik a lakosság helyhez kötöttsége, az emberek fokozatosan városokba tömörülnek.

Ismeretes pl. hogy a keleti szláv lakosság területi szempontból való egyesülése többek között abban mutatkozott meg, hogy fokozatosan kivesztek a régi törzsnevek és ezeket a terület lakosságának a városi központok szerint való elnevezései váltották fel: így pl. évkönyveinkben a "szlovéneket" felváltják a "novgorodiak", a "vjaticsokat" a "rjazaniak" stb. ⁷ Az is ismeretes, hogy a keleti szlávok régi törzsnevei nem egyszerre veszték ki, mivel a különböző keleti szláv törzsek a társadalmi-gazdasági fejlődés különböző fokán álltak és nem egyszerre tértek le a törzsrendszeréről. A poljanokat /polje = síkság, pusztaság szóból. - Ford./ évkönyveink 944-ben említik utolsónak -, a drjevlanokat /"erdőlakók". - Ford./ 990-ben, a szlovéneket 1018-ban, a krivicseket 1127-ben, a dregovicseket /"mocsárlakók" - Ford./ 1149-ben, a radimicsokat 1169-ben, a szeverjanokat 1183-ban, a vjaticsokat 1197-ben. Az, hogy a legtovább a vjaticsok törzsneve maradt fenn, teljesen megegyezik a krónika adataival, amelyek szerint a vjaticsok társadalmi-gazdasági és kulturális vonatkozásban a legelmaradottabb törzsek voltak. ⁸ Ilymódon a törzsi nyelvjárásokat felváltják a területi nyelvjárások. Ezzel egyuttal bonyolultabbá válik a nyelvnek mint az érintkezés eszközének szerepe - megjelenik az írásbeliség, kifejlődik és tökéletesedik az irodalmi nyelv. ⁹ Így kerül szembe az irodalmi nyelv, az alapjában véve írott nyelv a beszélt köznyelvvél. Az írott nyelv fejlődésének mértéke szerint rendkívül nagy mértékben hozzájárul a helyi nyelvjárások fejlődéséhez

A feudalizmus korszakát a feudális "földek" államok kialakulása jellemzi. A természeti gazdálkodás és a kisárutermelés viszonyai között az egyes ilyen "földek" és államok fejlődésében természetesen van kisebb-nagyobb elkülönülés. A köztük lévő kapcsolatok rendszerint gyengék és alkalmiak voltak. Hiányoztak a széleskörű egyesülési tendenciák. Ez a különféle feudális "földeknek" megfelelő területek gazdasági és politikai elkülönülésére vezetett.

Lássuk, mit mond erről és a következő korszakokról V. I. Lenin: "Ha a régi Oroszországgal kapcsolatban még lehetett beszélni nemzeti szervezetről, kétségtelen, hogy a középkorban, a moszkvai állam korában ezek a nemzeti kötelek már nem voltak meg, vagyis az állam egyáltalán nem nemzeti szövetség, hanem területi kapcsolatokon alapult: a földesurak és a kólostorok különböző helyekről parasztokat szedtek össze s az ilymódon alakult közösségek tisztára területi szervezeteket alkottak. De nemzeti kötelekről a szó tulajdonképpen értelmében az akkori időben aligha lehetett szó: az állam egyes "földekre", sőt részben fejedelemségekre hullott szét, amelyek megtartották egykori önkormányzatuk élő nyomait, közigazgatásuk sajátosságait, néha saját csapataikat /az egyes bojárok saját csapataikkal vonultak hadba/, saját vámhatáraikat stb. Csak az orosz történelem újkorát /körülbelül a XVII. századtól/ jellemzi e területek földék és fejedelemségek tényleges egybeolvadása egy egészszé. Ezt az egybeolvadást nem a nemzeti kötelek idézték elő, tisztelt Mihajlovszkij ur, sőt még a folytatásuk és általánosításuk sem: a csere erősödése az egyes területek közt, a fokoza-

tosan fejlődő áruforgalom, a kis helyi piacok országos orosz piacban való összpontosulása idézte elő. Minthogy pedig ennek a folyamatnak vezetői és urai a kapitalista kereskedők voltak, a nemzeti kötelékek megteremtése nem volt egyéb, mint a polgári kötelékek megteremtése."10

Ezek között a viszonyok között a nyelvjárások fejlődését a feudalizmus korszakában két folyamat jellemzi: a feudális "földek" közötti többé-kevésbé szilárd határok megléte mellett hosszú idők folyamán végbemegy az egyes feudális "föld"-ek területi nyelvjárásainak elkülönülése; egyre újabb és újabb nyelvjárási különbségek fejlődnek ki közöttük. A másik folyamat az egyes feudális "földeken" belül megy végbe. Az utóbbiak a legrégibb korszakok törzseinek és törzsszövetségeinek nyelvjárássterületein alakultak ki. Emellett a feudális "föld" /állam/ területe nem mindig esett egybe a törzsek vagy a rokon törzsek szövetségének területével. A feudális föld kiterjedhetett több törzs és törzsszövetség területére; egy törzs vagy törzsszövetség területe különböző feudális "földek" állományához tartozhatott stb. Ezért a feudális "föld" keletkezése idején egyesíthetett nyelvjárásilag különböző lakosságot s ezek a nyelvjárások csökevényesen az előző korszak társadalmi fejlődését tükrözték. De a feudális "föld" /állam/, amely gazdaságilag és politikailag egységes szervezetet alkot, legtávolabbi fejlődése idején a különböző feudális "földeknek" egymástól való elkülönülése folytán a maga egész területén egy többé-kevésbé egységes nyelvet alakíthatott ki /ez a többi feudális "földek" területi nyelvjárásaihoz képest maga is területi nyelvjárás/.

A lakosság gazdasági és politikai kapcsolatainak felborulása idők folyamán az élő nyelvközösség felborulására, az egyes elkülönült területek saját helyi, csak rá jellemző nyelvjárási vonásainak megjelenésére vezethet. Ellenben ha a korábban elkülönült helységek között kapcsolatok létesülnek, az a nyelvjárási különbségek elmosódására vezet és hozzájárul az új nyelvi képződményeknek az egész, gazdaságilag és politikailag egységessé vált területen való elterjedéséhez.

A feudalizmus korszakát tehát egyfelől a régebbi alakulatok nyelvjárásainak az egyes feudális egységeken /földön, fejedelemségen/ belüli egyesülése, unifikációja és az egységes nyelvjárás fokozatos kialakulása, másfelől - a különböző feudális egységek területi nyelvjárásainak mindegyre nagyobb elkülönülése, a nyelvjárásoknak egymáshoz képest való egyre nagyobb eltérése, új nyelvjárási sajátosságok kifejlődése jellemzi, amelyek a különböző feudális "földek" területén mások és mások. A még a közelmúltban is fellelhető nyelvjárási sajátosságok jelentős része éppen a feudális feldarabolódás korszakában alakult ki és erősödött meg, ámbar ezeknek a nyelvjárási sajátosságoknak a gyökerei sok esetben sokkalta régebbi korszakba nyulnak.

A feudalizmus azonban a különböző országokban igen különböző formákat vett fel. Ezenkívül, igen eltérnek egymástól a feudalizmus fejlődésének különböző periódusai - vessük össze a prefeudális periódust - a feudális viszonyok fejlődésének korszakát, a feudá-

lis feldarabolódás korszakát, a sokkal későbbi periódusokat, amelyeket a városok növekedése, a burzsoá elemek megerősödése, a gyakran többé-kevésbé központosított nagyobb államok kialakulása jellemez; ennek megfelelően a feudalizmus korának nyelvfejlődése a különböző országokban és a feudalizmus különböző időszakában igen változatos formákat ölt s ezeket a nyelvtörténet kutatóinak igen gondosan kell tanulmányozniuk.

Bizonyos esetekben a feudális államok évszázadokon keresztül változatlanul megőrizték területi határaikat; természetes, hogy ilyen hosszú idő alatt többé-kevésbé egységes területi nyelvjárás alakulhatott ki. Más esetekben a feudális állam határai a területi hozzácsatolások következtében fokozatosan eltolódtak - ebben az esetben a nyelvjárási jelenségek határainak fokozódó elosztódása várható. Ismét más esetekben a feudális államok közötti határok nem voltak szilárdak: gyakran változtak hol az egyik, hol a másik oldalon, úgyhogy ugyanaz a terület hol az egyik, hol a másik állam határai közé került - ennek a nyelvjárási sajátosságok pontos határainak hiányában is meg kellett mutatkoznia.

A feudalizmus korában sok esetben került sor új területek gyarmatosítására is, amelyek azelőtt egészen néptelenek voltak, vagy más, idegen nyelvű nép népesítette be őket. A nyelvjárások fejlődése az újonnan gyarmatosított területeken a konkrét történelmi viszonyoktól függően egészen sajátos formákat öltött.

I.V.Sztálin tételéből kiindulva hangsúlyoznunk kell, hogy a nyelv a feudalizmus korában, és általában egész fejlődése folyamán egységes és közös a társadalom minden tagja számára: a kizsákmányoló földesurak éppúgy beszélnek, mint a kizsákmányolt lakosság. A nyelvükben lévő különbségek főképpen a szótári szókészletre vonatkoznak és a nyelvtani szerkezetet és az alapvető szókinccset nem érintik.

Külön ki kell emelnünk, hogy a feudalizmus korának területi nyelvjárása - amely az illető feudális "föld" /fejedelemség, állam/ határain belül közös nyelv - távolról sem mindig esik egybe a kialakuló vagy kialakult nép nyelvével: a feudális alakulat területi nyelvjárása egybeeshet a nép nyelvével. Ebben az esetben, bár eredetét, más népeknek megfelelő más nyelvjárásokkal való rokonságát tekintve, nyelvjárás, ugyanakkor az adott nép közös nyelve is. A feudális "föld" nyelvjárása azonban gyakran már a nép nyelvével azonos; sok feudális "föld" /fejedelemség, állam/ lakói, akik különböző területi nyelvjárások hordozói, gyakran egy és ugyanazon néphez tartoznak, és azt tartják, hogy területi nyelvjárásaik népük egy és ugyanazon közös és egységes nyelvének válfajai.

A csupán nyelvjárásokban különböző objektív nyelvközösség - mint fentebb rámutattunk - alapjában véve nem más, mint a közös eredetben megnyilvánuló s az adott nép szájhagyományában és tudatában élő örökölt közösség. De ez a nyelvközösség egyúttal fejlődő közösség is, mivel a nép /vagy később a nemzet is/ fejlődik, - s ez a fejlődés az egész népre kiterjedő új nyelvi sajátosságok

megjelenésében fejeződik ki. Ebben a tekintetben nagy figyelmet érdemelnek a nép öntudatáról, önértékeléséről szóló adatok, amelyek a régi irodalmi emlékekben találhatók /így pl. a "Rusz" fogalma a kievi korszak ó-orosz társadalmában az egyes területek, Kiev, Novgorod, Szmolenszk stb. és helyi nyelvjárásaik fennállása mellett azt a fogalmat jelölte, amely egy bizonyos korban az egész ó-orosz népet felölelte/.

A nép csupán nyelvjárásokban különböző történelmi, örökölt nyelvközössége a nép további fejlődése során kedvező történelmi feltételek mellett még erőteljesebbé válhat: a helyi nyelvjárások, amelyek sajátosságait, főként legkiütközőbb jellegzetességeiket fokozatosan elveszítik, a nép egyre egységesebb és nyelvjárásiilag egyre kevésbé különböző nyelvvé lehetnek. Emellett a nép közös nyelvének alapjává gyakran valamelyik nyelvjárás válik, a többi nyelvjárás pedig ebben az esetben fokozatosan elveszti önálló létét, beolvad a nép nyelvébe és eltűnik benne.

A kormányzás központosításának mértéke szerint kialakuló nagyobb államok korában, a városok növekedésének, a kereskedelem fokozódásának, a közös piac kialakulásának korában létrejön egy általános üzleti adminisztratív nyelv, ami azután a nemzeti nyelv kialakulása idején a kapitalizmusba való átmenettel kapcsolatban, az irodalmi nyelv egyik alapjává válik.

x x x

A feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet idején alakulnak ki a nemzetek. "A nemzet - tanítja I.V.Sztálin - nem egyszerűen történelmi kategória, hanem egy meghatározott korszaknak a felfelé haladó kapitalizmus korszakának történelmi kategóriája. A hűbériség felszámolásának és a kapitalizmus fejlődésének folyamata egyúttal az a folyamat is, melyben az emberek nemzetté egyesülnek."¹¹ Ismeretes, hogy a közös nyelv a nemzet egyik leglényegesebb ismertetőjele: "A nemzet - I.V.Sztálin meghatározása szerint - az emberek történelmileg kialakult tartós közössége, mely a nyelv, a terület, a gazdasági élet és a kultúra közösségében megnyilvánuló lelki alkat közössége alapján keletkezett."¹² A nemzettel együtt véglegesen kialakulnak a nemzetek számára közös nemzeti nyelvek is. A nemzeti nyelv a nemzet egyik alapvető ismérve - ; mivel, mint I.V.Sztálin mondja "a nemzeti közösség elképzelhetetlen közös nyelv nélkül".¹³ I.V.Sztálin fontosnak tartotta, hogy ezt az utóbbi tételét nyelvtudományi munkáiban is hangsúlyozza: "A marxizmus azt tanítja, hogy a nyelv közössége egyike a nemzet legfontosabb ismérveinek, ugyanakkor azonban jól tudja, hogy a nemzetben belül osztályellentétek vannak" /13, 16./.

A nemzet kialakulásának korát a gazdasági és politikai koncentráció jellemzi. V.I.Lenin rámutat arra, hogy ebben az időszakban olvadnak össze egy egésszé az egyes, korábban elszigetelt feudális "földek", területek és fejedelemségek s ezt az egyes területek közötti csere növekedése, a fokozatosan fejlődő áruforgalom, a helyi piacok egy közös nemzeti piacon való összpontosulása idézte elő.¹⁴

"A kapitalizmusnak a feudalizmus feletti végső győzelmének kora - írta V.I. Lenin egy másik munkájában - az egész világon nemzeti mozgalmakkal volt összekapcsolva. Ezeknek a mozgalmaknak a gazdasági alapjuk az, hogy az árutermelés teljes győzelme érdekében a burzsoáziának meg kell hódítani a belső piacot, államilag egyesíteni kell azokat a területeket, amelyeken a lakosság egy nyelvet beszél s el kell hárítani minden akadályt a nyelv fejlődésének és az irodalomban való megerősödésének útjából. A nyelv az emberi érintkezés legfontosabb eszköze: a nyelv egysége és akadálytalan fejlődése egyik legfontosabb feltétele valóban szabad és széleskörű, a modern kapitalizmusnak megfelelő kereskedelmi forgalomnak, a lakosság egyes osztályok szerinti szabad és széleskörű csoportosulásának, végül feltétele a piac és mindenféle és minden gazdálkodó és kisbirtokos, elárúsító és vásárló szoros kapcsolatának."15

Ily módon Marx szavaival élve, "a nyelvjárásoknak egy nemzeti nyelvben való összpontosulásáról van szó, amelyet a gazdasági és politikai összpontosulás határoz meg."16

Ezt a folyamatot I.V. Sztálin a következő tételben lángeszűen fogalmazta meg:

"A továbbiakban a kapitalizmus megjelenésével, a hűbéri széttagoltság felszámolásával és a nemzeti piac kialakulásával kapcsolatban a népek nemzetekké fejlődtek, a népek nyelvei pedig nemzeti nyelvekké. A történelem azt tanítja, hogy a nemzeti nyelvek nem osztálynyelvek, hanem az egész nép által használt nyelvek, közősek a nemzet valamennyi tagja és egységesek az egész nemzet számára" /10, 13./.

Ahogy láttuk, a közös nyelv, amely a nemzet egyik legfontosabb ismertetőjele, hosszú történelmi fejlődés eredménye s gyökerei a távoli múltba nyulnak. Ugyanakkor ez az örökölt közös nyelv a kapitalizmus fejlődésének megfelelően még jobban fejlődik és erősödik.

I.V. Sztálin rámutat arra, hogy a nemzeti nyelvek egyes helyi nyelvjárásokból fejlődhetnek: "... egyes helyi nyelvjárások a nemzetek kialakulásának folyamán a nemzeti nyelvek alapjává válhatnak és önálló nemzeti nyelvekké fejlődhetnek" /37, melléklet 1/. Ebben az esetben az ilyen nyelvek többi nyelvjárásai "elvesztik önálló létüket, beolvadnak ezekbe a nyelvekbe és eltűnnek bennük" /37, melléklet 2./.

Rendkívül fontos I.V. Sztálin utalása arra, hogy

"Előfordul az ellenkező folyamat is, amikor egy olyan nép egységes nyelve, mely a fejlődés szükséges gazdasági feltételeinek hiánya következtében még nem vált nemzetté, tönkremegy annak következtében, hogy ez a nép államilag széthullik, a helyi nyelvjárások azonban, amelyek még nem örlődtek fel az egységes nyelvben, felvirulnak és alapot adnak egyes önálló nyelvek kialakulásához" /37-38, melléklet 2./.

A nyelvtörténet kutatói ennek az utmutatásnak az alapján a marxizmus szellemében magyarázhatják meg a nemzeti nyelvek, többek között a testvérnépek, az orosz, ukrán és belorusz népek nyelvei kialakulásának legbonyolultabb kérdéseit is.

A nemzetek kialakulásának utjai a különböző konkrét történelmi viszonyoktól, a kapitalizmusba való átmenet idejétől, a nemzeti felszabadító mozgalmak jellegétől függően - igen különbözők. Köztudomású, hogy ezt a kérdést I.V. Sztálin a nemzeti kérdéssel foglalkozó egész sor klasszikus munkájában dolgozta fel. A reális konkrét történelmi feltételektől függően a különböző nemzeti nyelvek fejlődése is igen változatos formákat ölt, amelyeket a nyelvtörténet szovjet kutatóinak a leg gondosabban tanulmányozniuk kell.

Fentebb már több ízben beszéltünk arról, hogy a nyelv és nyelvjárás fogalma az egyes nyelvek történelmi fejlődésének különböző szakaszaiban viszonylagos. Ez arra a korra is vonatkozik, amikor a kialakuló nemzetekkel együtt már nemzeti nyelvek is vannak.

Genetikai, összehasonlító nyelvtani szempontból bármely rokonnyelvet nyelvjárásnak tekinthetünk. De az adott korszakban meglévő társadalmi-gazdasági viszonyok szempontjából mi határozza el az egyes nyelvjárásokat? Meg kell jegyeznünk, hogy ezt az elhatárolást nem kisebb vagy nagyobb mértékű szerkezeti közös-ség, hanem társadalmi okok határozzák meg. Például: az olyan modern nemzeti nyelvek, mint az orosz, ukrán és belorusz, nyelvtani szerkezetük és alapvető szókincsük tekintetében sokkal közelebb állnak egymáshoz, mint pl. a német nyelv nyelvjárásai, az előbbiek mégis különböző nyelveket alkotnak, az utóbbiak pedig egy nyelv dialektusai maradnak. Ebből következik, hogy a kérdést nem nyelvtani szerkezetük és alapvető szókincsük kisebb vagy nagyobb mértékű közelsége dönti el, hanem történelmi jellemző - társadalmi-gazdasági, politikai, kulturális okok, amelyek eredményeképpen az előbbiek hordozói különböző nemzeteket alkotnak, az utóbbiak hordozói pedig egy nemzetbe olvadtak bele.

Emellett a közös nyelvre, amilyen az adott esetben a nemzeti nyelv, nem az jellemző, hogy nyelvjárási különbségek vannak benne, amelyek csökevényesen a multat tükrözik, hanem az, hogy az újonnan keletkező jelenségek a nemzet nyelvének teljes egészére kiterjednek. Ez utóbbi kétségtelen bizonyítéka annak, hogy a nemzet nyelvi élete közös.

Pl. a XIV-XV. századból az orosz nyelv történetében egész sor jelenség mutatható ki, amely az ország központjára és északkeletre terjed ki s a nagyorosz nép nyelvi közösségének fejlődéséről tanuskodik, de nem érinti nyugatot és délnyugatot, ahol körülbelül ekkortájt alakult ki a belorusz és ukrán nép.

x x x

I.V.Sztálin nemcsak a kapitalizmusnak a feudalizmus feletti győzelme korszakára vonatkozóan dolgozta ki a nemzeti nyelvek kialakulásának elméletét, hanem a nemzeti nyelvek továbbfejlődésének elméletét is kidolgozta a szocialista nemzetek kialakulásával kapcsolatban, a szocialista társadalomra vonatkozóan, sőt megadta a nyelvfejlődés teljes elméletét a szocializmus világméreteiben aratott győzelmét követő korszakra vonatkozóan is.

A szocializmus világméreteiben aratott győzelmét követő korszak nyelvfejlődésének alapvető törvényszerűségeit I.V.Sztálin több mint husz évvel ezelőtt írt "Nemzeti kérdés és leninizmus" című munkájában és a SzK/b/P XVI.kongresszusán mondott beszédében fogalmazta meg.

A párt XVI. kongresszusán tartott előadásában I.V.Sztálin eze-
ket mondta:

"Talán különösnek tűnik, hogy mi, akik azt hirdetjük, hogy a jövőben a nemzeti kultúrák egy közös nyelvet használó közös /formában is, tartalomban is közös/ kultúrában olvadnak össze, ugyanakkor hívei vagyunk annak is, hogy a nemzeti kultúrák most, a proletárdiktatura időszakában felvirágozzanak. Ebben azonban nincs semmi különös. Lehetővé kell tenni, hogy a nemzeti kultúrák fejlődjenek és kibontakozzanak, kifejtsék minden bennük szunnyadó erejüket, mert így teremthetjük meg a feltételeit annak, hogy a szocializmus világgyőzelme időszakában egy közös nyelvet használó egységes közös kultúrában olvadjanak össze. A nemzeti formájú és szocialista tartalmú kultúrák felvirágzása egy ország proletárdiktatúrájának viszonyai között azért, hogy egy közös nyelvet használó, egy közös /formában is, tartalomban is közös/ szocialista kultúrában olvadjanak össze, mikor az egész világon győz majd a proletariátus és a szocializmus mindennapi életformává válik - éppen ebben van a nemzeti kultúra kérdésének, e kérdés lenini megfogalmazásának a dialektikája."17

Ugyanekkor I.V.Sztálin tagadja a nyelv robbanásszerű minőségi változásainak, a nyelvfejlődés robbanásainak lehetőségét a "Nemzeti kérdés és leninizmus" c. munkájában elutasítja azt a gondolatot, hogy "a nemzeti különbségek megszűnése és a nemzeti nyelvek elhalása egycsapásra - hogy ugymondjuk, -felülről jövő rendelkezés alapján, a világimperializmus veresége után azonnal be fog következni."18

I.V.Sztálin ebben a munkájában meghatározza a nemzeti nyelvek fejlődésének a szocializmus világméretű győzelme után következő szakaszait:

"Hiba volna azt hinni - írja I.V.Sztálin, - hogy a proletariátus világdiktatúrája időszakának első szakasza a nemzetek és a nemzeti nyelvek elhalásának, az egységes közös nyelv kialakulásának kezdete lesz. Ellenkezőleg, az első szakasz, amelynek folyamán a nemzeti elnyomást véglegesen meg fogják szüntetni, a korábban elnyomott nemzetek és nemzeti nyelvek fejlődésének és felvirágzásának, a nemzeti egyenjogúság megvalósításának, a nemzetek közötti kölcsönös bizalmatlanság megszűnésének, a nemzetek közötti internacionális kapcsolatok rendezésének és megszilárdításának szakasza lesz."19

Sztálin ezután így folytatja: "Csak a proletariátus világdiktatúrája időszakának második szakaszában és olyan mértékben, amint a kapitalista világgazdaság helyett kialakul az egységes szocialista világgazdaság - csak ebben a szakaszban kezd majd kialakulni valamilyen közös nyelv, mert a nemzetek csak ebben a szakaszban fogják érezni, hogy nemzeti nyelvükön kívül egy közös nyelvre, nemzetközi nyelvre van szükségük, amely megkönnyíti érintkezésüket, gazdasági, kulturális és politikai együttműködésüket. Tehát ebben a szakaszban párhuzamosan fogják használni a nemzeti nyelveket és a közös nemzetközi nyelvet. Lehetséges, hogy eleinte nem egy közös, valamennyi nemzetre kiterjedő és egy közös nyelvet használó világgazdasági központ fog létrejönni, hanem több övezeti gazdasági központ fog keletkezni, melyek egyes nemzetcsoportokra terjednek ki és minden egyes nemzetcsoportnak meglesz a külön közös nyelve, s csak később egyesülnek ezek a központok egy közös szocialista világgazdasági központban, amelyben lesz egy minden nemzetre kiterjedő közös nyelv."²⁰

"Csak akkor, amikor a szocialista világgazdasági rendszer eléggé megerősödik s a szocializmus a népek életmódjává lesz, amikor a nemzetek a gyakorlatban meggyőződnek arról, hogy a közös nyelv előnyösebb a nemzeti nyelveknél - csak akkor kezdenek majd elhalni a nemzeti különbségek és nyelvek, csak akkor engedhetik át helyüket egy közös világnyelvnek."²¹

I.V.Sztálin az elvtársaknak adott válaszában felülmúlhatatlan példáját adta a materialista dialektika alkalmazásának a társadalmi jelenségekre és megformulázta azokat a minőségileg új nyelvi folyamatokat, amelyekre a szocializmus világméretű győzelmet követő korszakban kerül sor "amikor már nem lesz világimperializmus, megdőltek már a kizsákmányoló osztályok, megszűnt a nemzeti és gyarmati elnyomás, a nemzetek nemzeti elkülönülését és kölcsönös bizalmatlanságát a nemzetek kölcsönös bizalma és közeledése váltja fel, megvalósul a nemzeti egyenjogúság, megszűnik a nyelvek elnyomásának és asszimilációjának politikája, megszervezték a nemzetek együttműködését" /46-47, melléklet 9-10./.

Ebben a korszakban - folytatja I.V.Sztálin - "a nemzeti nyelveknek módjukban lesz, hogy az együttműködés útján szabadon gazdagsítsák egymást. Világos, hogy ilyen körülmények között szó sem lehet egyes nyelvek elnyomásáról és vereségéről és más nyelvek győzelméről. Itt nem két nyelvvel lesz dolgunk, amelyek közül az egyik vereséget szenved, a másik pedig győztesen kerül ki a küzdelemből, hanem a nemzeti nyelvek százaival, amelyek közül a nemzetek huzamos gazdasági, politikai és kulturális együttműködésének eredményeképpen ki fognak emelkedni eleinte a leggazdagabbá vált egységes övezeti nyelvek; azután pedig az övezeti nyelvek egy közös nemzetközi nyelvvé olvadnak össze, amely természetesen nem lesz sem német, sem orosz, sem angol nyelv, hanem egy új nyelv, amely magába olvasztotta a nemzeti és övezeti nyelvek legjobb elemeit" /47, melléklet 9-10./.

I.V.Sztálin még egyszer teljes következetességgel gyakorlatilag bizonyítja, hogy más és más társadalmi-gazdasági alakulatok idején, különböző történelmi viszonyok között a nyelv különbözőképpen fejlődik. Amíg a szocializmus világméretű győzelme előtt a kereszteződés eredményeként egyes nyelvek asszimilációjára és más nyelvek győzelmére kerül sor - vagyis itt csupán győztes és legyőzött nyelvek vannak, addig a szocializmus világméretű győzelme után lehetőség nyílik a nemzeti nyelvek kölcsönös gazdagodására és együttműködésére.

x x x

I.V.Sztálin zseniális nyelvtudományi munkáiban kimutatta, hogy "A marxizmus - mert tudomány - nem állhat egy helyben, a marxizmus fejlődik és tökéletesedik. Lehetetlen, hogy a marxizmus a maga fejlődésében ne gazdagodjék újabb tapasztalatokkal, újabb ismeretekkel - egyes tételeinek és következtetéscsincék tehát az idők folyamán feltétlenül meg kell változniuk, azokat feltétlenül fel kell cserélni újabb tételekkel és következtetésekkel, amelyek megfelelnek az új történelmi feladatoknak. A marxizmus nem ismer el megváltoztathatatlan következtetéseket és tételeket, amelyek minden korra és időszakra kötelezők. A marxizmus mindennemű dogmatizmus ellensége" /48, melléklet 11./.

I.V.Sztálin a világos példák sokaságán tárta fel előttünk nyelvészek előtt azt az általa megfogalmazott s a nyelv történetének marxista tanulmányozása szempontjából alapvető tételt, hogy "a nyelvet és fejlődési törvényeit csak abban az esetben lehet megérteni, ha a legszorosabb kapcsolatban tanulmányozzák a társadalmi történetével - annak a népnek a történetével, amelyé a tanulmányozott nyelv és amely ennek a nyelvnek alkotója és hordozója" /18, 21./.

A szovjet nyelvészek feladata, hogy saját szakterületük anyagára alkalmazzák I.V.Sztálinnak a nyelvtudomány kérdéseire vonatkozó lángeszű utmutatásait és a sztálini dialektika és nyelvelnélet alapján kidolgozzák az egyes nyelvek történetét.

A szovjet nyelvészek óriási alkotó lendületet kaptak I.V.Sztálinnak a nyelvtudomány kérdéseire való hozzászólásai révén. Végtelen hálát éreznek I.V.Sztálin iránt, aki felszabadította őket az N.J.Marr tanítványaiból és követőiből rekrutálódott "csalhatatlan" vezetők csoportja által alkotott arakesejevi rendszer igája alól és aki a szovjet nyelvészet felvirágzásának minden feltételét megteremtette. A szovjet nyelvészek készek arra, hogy határozottan és alkotóan végrehajtsák a marxista nyelvtudomány fejlesztésének zseniális programját, amit a nagy Sztálin adott meg.

Ez a biztosítéka a szovjet nyelvészet további sikereinek a felé, hogy "az első helyet foglalja el a világ nyelvtudományában" /36, 39./.

/Izvesztija AN SZSZSZR, OLJa,
1950/IX/3. 161-176.1./

J e g y z e t e k.

1. V.I.Lenin, Művei, 3.kiadás, 1.kötet, 296-297.l. /oroszul/. Magyarul: Lenin Művei: Szikra 1951. 1.kötet, 434.l.
2. Engels kimutatja pl., hogy "az amerikai törzsek átlagban nem nagyobbak kétezer főnél" Engels, A család, a magántulajdon és az állam eredete. Lásd: Marx-Engels, Válogatott Művek, Szikra 1949. 2.kötet, 244.l./
3. Engels i.m. 244.l.
4. u.o.
5. Erről a kérdésről lásd L. P. Jakubinszkij prof.: Obrazovanyije narodnosztvej i jazikov /A népek és nyelveik kialakulása/ c: érdekes cikkét. Vesztyinik Lenyinger, un-ta, 1947. /oroszul/.
6. Ha a társadalom törzsi szervezetének virágzása korában a törzs nyelvét egyidejűleg nyelvnek is minősíthetjük /abból a szempontból, hogy e korszak társadalmi alapegységével - a törzssel állt szoros kapcsolatban, s közös és egységes volt a törzs valamennyi tagja számára/ és nyelvjárásnak is minősíthetjük /eredetét tekintve, mivel a rokontörzsek nyelvei egy forrásra vezethetők vissza/, akkor a rokontörzsek szövetségének keletkezésétől kezdve és a rákövetkező korban a közös nyelv változatait, melyek a társadalom egy-egy területileg elhatárolt részét szolgálják, már csak nyelvjárásoknak tarthatjuk, hiszen ezek már nem felelnek meg a fennálló társadalmi rendnek, hanem - csökevényes formában - a társadalmi fejlődés túlhaladott korszakait tükrözik.
7. Lásd R.I. Avanyeszov: Voproszi obrazovanyija russzskovo jazika v jevo govorah /Az orosz nyelv kialakulása tájjszóla-saiban /, Vesztny.Moszk. un-ta, 1947/9. 127.l. /oroszul/.
8. Lásd u.o.
9. Az irodalmi nyelveknek a nemzeti nyelvek kialakulásával szoros kapcsolatban álló fejlődésének kérdését ebben az előadásban nem érintjük.
10. V.I.Lenin, Művei, 3.kiadás, 1.kötet, 74.l. /oroszul/: Magyarul: Szikra kiadás 1951. 153.l.
11. I.V.Sztálin, Művei, 2.kötet, 303.l. /oroszul/. Magyarul: Szikra kiadás 1949: 328.l.
12. u.o.; oroszul: 296.l.; Magyarul: 321.l.
13. u.o.; oroszul: 293.l.; Magyarul: 318.l.
14. V.I.Lenin, Művei, 3.kiadás, 1.kötet, 74.l. /oroszul/. Magyarul: Szikra kiadás 1951. 153.l.
15. V.I.Lenin, Művei 3.kiadás, 17.kötet, 428.l. /oroszul/
16. K.Marx és F.Engels Művei, 4.kötet 414.l. /oroszul/
17. I.V.Sztálin, Művei, 12.kötet, 369.l. /oroszul/. Magyarul: Szikra kiadás 1950. 393.l.
18. u.o.; 11.kötet, oroszul: 347.l. Magyarul: 378.l.
19. u.o.; oroszul: 348.l. Magyarul: 379-380.l.
20. u.o.; oroszul: 348-349.l. Magyarul: 380.l.
21. u.o.; oroszul: 349.l. Magyarul: 380.l.